

Денис Тоїчкін

УКРАЇНСЬКА ШАБЛЯ: ІСТОРИЧНІ ШЛЯХИ

Наше дослідження, присвячене холодній зброї в Україні, зокрема такому її різновиду як шабля. Злет і падіння цього виду озброєння з XVI ст. пов'язані з розвитком вогнепальної зброї та зміною способу ведення війн, організації військової справи в цілому.

У Східній Європі та Росії шабля практично повністю витіснила меч з другої половини XVI ст. На зламі XV-XVI ст. шабля значно поширилася також на Заході, і з XVIII ст. почала масово використовуватись у військах.

Активне поширення шаблі, як основного виду клинкової зброї ближнього бою в Україні, пов'язане, в першу чергу, з певними військово-історичними умовами, зокрема необхідністю вести бойові дії проти легкоозброєного супротивника – турків та кримських татар. В даному випадку спостерігаємо вплив факторів історичних умов та зовнішніх воєнно-політичних обставин у яких розвивається країна, що є провідними рушійними силами еволюції шаблі¹. З огляду на них, та відомі наукові факти військової історії України вважаємо встановленою тезу про те, що шабля була основним видом клинкової зброї козацтва від самого початку його зародження. Адже головним ворогом українського народу з кінця XV ст. були кримські татари², тобто легкоозброєна кіннота, у протистоянні якій шабля забезпечувала очевидні переваги. Тому вояки української військової верстви не користувалися мечем. Остаточний вердикт у глобальному суперництві шаблі та меча на європейській воєнно-історичній арені винесли нові системи ручної вогнепальної зброї та пов'язана із ними нова військова тактика, що радикально знизили роль захисного обладунку. Змінилися вимоги до холодної зброї вершника. З цього часу її найважливішими якостями стали рублячо-ріжучий удар, ефективний проти легкоозброєного супротивника, мала вага зброї, що дозволяла довше вести бій, зручність для фехтування. Таким чином, в нових умовах бойові якості меча повністю втратили свою перевагу перед шабельними.

Проведене нами комплексне дослідження зразків козацьких шабель з найбільших українських музейних колекцій³ дає підстави говорити про відсутність унікального морфологічного типу, характерного виключно для України. Мода на зброю в нашій країні у XVI – поч. XVIII ст. формувалася під впливом зброярських традицій трьох етнокультурних регіонів – Польщі, Туреччини та Персії. Серед досліджених козацьких шабель зустрічаються зразки польсько-угорського, турецького, перського, гусарського типів, карабелі, ординки⁴. Найбільш поширеною зброєю в середовищі української шляхти очевидно була турецька⁵. Виникає питання: наскільки правомірно в даному випадку говорити про національну зброю – «українську» шаблю?

Відомий польський зброєзнавець В.Квасневич (W.Kwaśniewicz) зазначав, що неможливо вважати морфологічний тип певного виду зброї національним тільки за фактом озброєння нею місцевих військових підрозділів. Слідом за вченим ми дотримуємося думки про необхідність місцевого виготовлення деяких складових частин шаблі та її подальшого монтажу. Велику роль мають також місцеве стилістичне та декоративне оформлення зброї⁶.

У процесі проведеного дослідження на основі архівних матеріалів нами підтверджено висунуте попередниками припущення про виготовлення в Україні шабель та встановлено основні міські центри її ремісничого виробництва. Нижче наводимо список міст де згідно з даними Перепису 1666 р. працювали українські шабельники.

Місто (кількість статей)	Кількість міщан (двори)	Ремісниче населення: двори (% міщан)	Ремісники- металообробники: двори (% ремісників)	Кількість шабельників (за статтями)					
				I	II	III	IV	V	VI
Київ (IV)	684	205 (30)	17 (8,2)	н/д	—	1	—	—	—
Переяслав (III)	274	101 (36,8)	19 (18,8)	—	1	2	—	—	—
Остер (V)	246	139 (56,5)	15 (10,7)	—	—	—	—	—	1
Стародуб	911	341 (37,5)	29 (8,5)	1					
Ніжин (V)	642	168 (26,1)	39 (23,2)	—	—	—	3	—	—
Сосниця (V)	567	156 (27,5)	14 (8,9)	—	—	—	1	1	—
Конотоп (VI)	495	52 (10,5)	10 (19,2)	1	—	—	—	—	—
Чернігів (V)	314	69 (22)	7 (10)	1	—	1	—	1	—

Крім того по Брацлавському воєводству є свідчення щодо виготовлення клинкової зброї у м. Вінниця⁷.

Не відставали від міщан сільські та козацькі зброярі. Докази зустрічаємо у топонімах сіл, що спеціалізувалися на ремісничому виробництві⁸, а також у козацьких реєстрах 1649 р. І.П.Крип'якевич⁹, Ф.П.Шевченко¹⁰ та Я.І.Дзира вказують на зв'язок окремих прізвищ козаків з ремісничим фахом. Нами виявлені особи, пов'язані з ремісничим фахом шабельника.

Полк	Сотня	№	Прізвище	№ сторінки
Канівський	Волинцова Павла	1.	Шабуненко Никін	105
	Гунина (Федора)	2.	Шабельниченко* Микита	111
	Масловська	3.	Шабельниченко Сахно	128
		4.	Шабельниченко Ігнат	
	Стародубова (Івана)	5.	Шабельнисенко Данило	100
		6.	Шабельниченко Онофрей	
		7.	Шабельниченко Улас	
		Стаяцька	8.	Шабельтасенко** Лесько
Київський	Макарівська	9.	Шабельтасний Трохим	306
Корсунський	Герасименкова	10.	Шабельник Мисько	151
Миргородський	Лубенська сільська	11.	Шабельник Гаврило	389
		12.	Шабалтасний Яцько	391
		13.	Шабалтасний Сенен	393

Переяславський	Козельська	14.	Шабельчик Данило	341
Полтавський	Веприцька	15.	Шабалтосний Процик	427
		16.	Шаболтосний Процик	
		17.	Шабельтасенко Лаврин	428
Прилуцький	Горлюнська	18.	Шабельтасенко Лаврин	457
	Іваницька	19.	Шабалтасний Савка	452
	Прилуцька	20.	Шабельник Гаврило	444
Черкаський	Золотоніська	21.	Шабельник Процик	90
	Лазарева	22.	Шабельник Фесько	78
	Піщанська	23.	Шабельник Курило	92
Чигиринський	Бужинська	24.	Шабельник Степан	35
Уманський	Ладжинська	25.	Шабельник Гриць	232
		26.	Шабельників зять Улас	231

* Суфікс *-ич* означає, що козак носить дане прізвище у другому поколінні. Так прізвище *Шабельниченко* повинно означати «син *Шабельника*».

** *Шабельтас* – ремінь на якому носять шаблю (Словник Грінченка); *Шабалтас* – чпаг (Лесис Лаврентія Зизанія).

Отже військова верства населення Україна не тільки використовувала іноземну холодну зброю, але й мала власні зброярські традиції. Фактом, що остаточно переконує нас у цьому є саме декоративне оздоблення шаблі. Так українськими за походженням можна вважати експонати інв.№ О-249 з колекції Державного історичного музею ім. Д.І.Яворницького (м. Дніпропетровськ), та інв. № 3-138 (ОС-171) з колекції Харківського державного історичного музею.

Великі партії клинків могли виготовлятися на місці¹¹ або закуповуватись каналами міжнародної торгівлі¹². Ефеси виготовлялись на місці або закуповувались в спеціалізованих майстернях, що розміщувалися на території України¹³ (адже саме оформлення ефесу визначає місцеве декоративне забарвлення зброї).

Отже «*козацька шабля*» – поняття, що об'єднує розмаїття типів, поширених на українських землях. Унікальність дослідженого масиву¹⁴, дає право закріпити за ним характерну назву, обумовлену його неоднорідним у якісному відношенні складом: побутування центрально-східноєвропейських та східних типів. Термін же *українська козацька шабля* доцільно застосовувати щодо *козацьких* шабель, змонтованих в українських зброярських центрах.

З XVIII ст. Україна повністю перетворюється на колонію Російської імперії. Розвиток українських збройних сил припиняється, одночасно відбувається занепад зброярських традицій які за короткий період Хмельниччини так і не встигли зміцніти настільки, щоб призвести до формування власного «українського» морфологічного типу шаблі.

Подальший розвиток шаблі на теренах України відбувався у контексті рішень військових відомств Російського імперського уряду. Протягом XVIII-XX ст. на озброєння послідовно приймалися шаблі зразків 1798, 1817, 1827, 1868, 1881 р.

Цікаво, в процесі жорсткої централізації, реорганізоване у Кубанське Козаче Військо українське козацтво, за умов постійних бойових дій на Кавказі, спромоглося зберегти певну незалежність від царського уряду, зокрема у питаннях однострою та озброєння, що радикально відрізнялися від загальновійськових. На озброєння ККВ послідовно приймалися шашки 1834, 1838 рр. У 1881 р була розроблена і прийнята на озброєння уніфікована козацька шашка конструкція якої наслідувала драгунську шаблю системи Горлова. Масові козацькі протести проти уніфікації даного виду озброєння призвели до перегляду державного рішення і в 1904 р було розроблено та прийнято на озброєння модель козацької шашки спеціально призначеної для Кубанського Козачого Війська та Терського Козачого Війська.

Останні модифікації загальновійськової шаблі відбулися у 1909 році. Тоді, згідно з рекомендаціями В.Г.Федорова були внесені корективи в конструкцію драгунської офіцерської шаблі 1881 р.¹⁵

В першій половині ХХ ст. шабля все ще перебувала на озброєнні кавалерії аж до скасування останньої. За часів Центральної Ради в українському війську найпоширенішою залишалась шабля взірця 1881 р. Незважаючи на серйозні конструктивні недоліки, ця модель виявилась надзвичайно «живучою», вірою прослуживши військам, що діяли на теренах Російської імперії, пізніше СРСР, більш, ніж півстоліття.

Незважаючи на велику роботу, пов'язану з реорганізацією збройних сил, в уряді Центральної Ради, на чолі якої 1917 р. став М.С.Грушевський так і не «дійшли руки» до прийняття на озброєння нових різновидів зброї в тому числі і шаблі. Некоректним і несправедливим було б звинувачувати їх у цьому. Буремні революційні роки не тільки розгубили у столітті шляхетні погляди провідників ЦР. Вони спричинили до руйнування мрії про національну армію, національну зброю взагалі.

Отже, панове, маємо час, по вже немалих роках Незалежності зайнятися цією справою. І оспівана і омріяна українська шабля, я певен, доречно прикрасить однострії президентської роти, що вишукуються перед Президентом України і головами іноземних держав.

¹ Тоїчкін Д.В. Українська шабля XVII-XVIII ст. як історичне джерело: витоки, типологія, виготовлення та поширення (за матеріалами музейних колекцій України). Дис. к-та. іст. наук: 07.00.06 – К., 2005. – С.181

² Дорошенко Д.І. Нарис історії України: У 2-х т. / 2-ге вид. – К., 1991. – Т. 1. – С.152.

³ Тоїчкін Д.В. Українська шабля XVII-XVIII ст. як історичне джерело: витоки, типологія, виготовлення та поширення (за матеріалами музейних колекцій України). Дис. к-та. іст. наук: 07.00.06 – К., 2005. – С.13-167.

⁴ Тоїчкін Д.В. Українська шабля XVII-XVIII ст. як історичне джерело: витоки, типологія, виготовлення та поширення (за матеріалами музейних колекцій України). Дис. к-та. іст. наук: 07.00.06 – К., 2005. – С.164.

⁵ Тоїчкін Д.В. Українська шабля XVII-XVIII ст. як історичне джерело: витоки, типологія, виготовлення та поширення (за матеріалами музейних колекцій України). Дис. к-та. іст. наук: 07.00.06 – К., 2005. – С.285.

⁶ В.Квасневич. Польские сабли: Пер. с польск. – СПб, 2005. – С.16-17.

⁷ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археологическою комиссиею. – СПб, 1892. – Ч.6. – Т.1. – С.122.

⁸ Тоїчкін Д.В. Українська шабля XVII-XVIII ст. як історичне джерело: витоки, типологія, виготовлення та поширення (за матеріалами музейних колекцій України). Дис. к-та. іст. наук: 07.00.06 – К., 2005. – С.109-110.

⁹ Крип'якевич І.П. Богдан Хмельницький. – К., 1954.– с.309.

¹⁰ Шевченко Ф. П. Політичні та економічні зв'язки України з Росією в середині XVII ст. К., 1959. – С.184.

¹¹ Тоїчкін Д.В. Українська шабля XVII-XVIII ст. як історичне джерело: витоки, типологія, виготовлення та поширення (за матеріалами музейних колекцій України). Дис. к-та. іст. наук: 07.00.06 – К., 2005. – С.95-111.

¹² Тоїчкін Д.В. Українська шабля XVII-XVIII ст. як історичне джерело: витоки, типологія, виготовлення та поширення (за матеріалами музейних колекцій України). Дис. к-та. іст. наук: 07.00.06 – К., 2005. – С.111-120.

¹³ Білецький С.Т. Розвиток ремесла і промислів в місті Львові в середині XVII ст. // З історії західноукраїнських земель: У 3 т. / АН УРСР – К., 1957. – Т.2. – С. 17.

¹⁴ Тоїчкін Д.В. Українська шабля XVII-XVIII ст. як історичне джерело: витоки, типологія, виготовлення та поширення (за матеріалами музейних колекцій України). Дис. к-та. іст. наук: 07.00.06 – К., 2005. – С.130-167.

¹⁵ Див. Федоров В.Г. К вопросу об изменении шашки обр. 1881 г. – СПб., 1908.